

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Жовтянської Валерії Вікторівни
«Психологія репрезентацій дійсності», представлену до захисту на здобуття
наукового ступеня доктора психологічних наук із спеціальності 19.00.01 –
загальна психологія, історія психології**

В оптиці постнекласичної раціональності відбувається кардинальний перегляд класичних уявлень про особистість, її способи і стратегії вибудовування відносин зі світом, що вимагає ретельного всебічного аналізу детермінант і механізмів цього багатогранного процесу, зокрема репрезентації як важливого чинника його функціонування та розвитку. Однак, незважаючи на актуальність і соціальну значимість зазначеної проблеми, у сучасному психологічному дискурсі їй, вочевидь, приділяється недостатньо уваги. Спроби вирішення цієї проблеми або її окремих аспектів були представлені в межах різних психологічних підходів, але як це найчастіше буває для проблем високого рівня загальності, такі спроби швидше стимулюють подальший науковий пошук, аніж претендують на кінцеву остаточну відповідь.

Щоби взятися за розробку такої складної об'ємної проблеми, треба володіти потужними теоретико-методологічними ресурсами та мати неабияку дослідницьку відвагу, чого, як засвідчує аналіз рецензованої роботи, жодною мірою не бракувало здобувачці. Саме фундаментальній проблемі формування, функціонування та розвитку репрезентацій дійсності і присвячено дисертаційне дослідження В.В. Жовтянської, яке може слугувати блискучим зразком високо інтелектуального наукового продукту.

До суттєвого здобутку рецензованої роботи можна віднести розробку питання співвідношення раціонального та ірраціонального в репрезентаціях дійсності. Тут йдеться про обґрунтованість і верифікованість репрезентацій, що безпосередньо причетно до проблеми об'єктивності людського пізнання. Ця проблема є важливою не лише в абстрактно-філософському, а і в цілком

практичному вимірі, оскільки її наукове вирішення створює засади для запобігання гностичних хиб і викривлених уявлень про дійсність.

Продуктивною новацією видається запропонований В.В. Жовтянською підхід, в межах якого ірраціональність у суб'єктивних репрезентаціях розглядається не лише як вада, а і як цінність – залежно від модусу взаємодії індивіда з дійсністю. Авторка виділяє два модуси такої взаємодії – екзистенційний і прагматичний. В першому випадку передбачається, що об'єкти дійсності мають бути представлені у своїх об'єктивних характеристиках, тобто незалежно від особливостей суб'єктивного процесу їхнього пізнання. Тому такі репрезентації дійсності потребують раціональної верифікації, яка дозволила б відокремити сутнісні характеристики об'єкта від суб'єктивності індивідуального погляду. В другому випадку передбачається, що і дійсність, і суб'єктивний спосіб її розуміння постають для індивіда як вихідні цінності, тому раціональне обґрунтування тут не потрібно.

Такий підхід дозволив залучити до наукового аналізу феномени, які зазвичай випадають з уваги когнітивістів. Йдеться про естетично навантажені репрезентації дійсності, представлені у міфі, мистецтві, поетичній метафорі. Визначення психологічних механізмів постання цих явищ, а також психологічних механізмів, що лежать в основі таких феноменів, як гра, смішне, мода є вагомим *теоретичним надбанням* дисертаційної роботи.

Крім того, цей підхід висвітлює психологічний механізм створення маніпуляцій і викривлених уявлень про дійсність, пов'язаний з тим, що репрезентації, які початково функціонували в екзистенційному модусі взаємодії індивіда з дійсністю і не пройшли раціональної верифікації, згодом починають функціонувати в прагматичному модусі. У роботі докладно розглядається, яким чином цей механізм реалізується в дискурсивних практиках, релігійних уявленнях, рекламному впливі, політичній пропаганді, самопрезентації людини в моді. Окрему увагу приділено психологічним механізмам ідеологічних деформацій і пов'язаних з ними загроз тоталітаризації політичних режимів, а також когнітивним чинникам формування ліберально-демократичних відносин.

Загалом для роботи притаманна орієнтація на висвітлення психологічних передумов формування догм, стереотипів, упереджень, маніпуляцій і пов'язаних з ними можливостей упокорення й знесуб'єктнення людини у різних сферах життя. Саме ця орієнтація визначає *практичне значення* проведеного дослідження, оскільки розуміння механізмів постання негативних явищ створює підґрунтя для їхнього нівелювання.

Авторці вдалося узагальнити результати своїх розвідок у вигляді наукової теорії, яка надає системну інтерпретацію процесів формування, функціонування та розвитку репрезентацій з урахуванням модусу взаємовідносин індивіда з дійсністю.

Структура дисертації відповідає меті дослідження та поставленим у ньому завданням, аналіз її за розділами дозволяє виділити основні наукові результати, отримані здобувачкою в ході дослідження, які характеризують теоретичне та практичне значення цієї роботи.

У *вступі* дисертації коректно та виважено представлено актуальність теми, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано мету і завдання, що цілком відповідають обраній проблематиці та змістовно розкриті в рецензованій роботі. Цілком обґрунтованими і науково переконливими постають теоретико-методологічна база дослідження та обраний здобувачкою методичний комплекс.

У *першому розділі* представлено огляд літератури за темою дослідження, визначено актуальні питання наукового вивчення репрезентацій, представлено теоретико-методологічні засади дослідження. На початку розділу наведено огляд масштабного філософського доробку, присвяченого репрезентаціям дійсності. Також було здійснено аналіз психологічних досліджень репрезентацій; простежено специфіку цих досліджень у межах гештальтпсихології, Женевської школи генетичної психології, когнітивізму, зокрема, репрезентаційної теорії, теорії відображення, теорії соціальних репрезентацій. Аналіз філософських і психологічних досліджень репрезентацій дозволив авторці окреслити базові теоретико-методологічні засади їхнього вивчення. Насамперед йдеться про положення, згідно якого феноменологічний бік функціонування репрезентації –

її зміст – і онтологічний бік функціонування репрезентації – психічний процес – існують у діалектичній єдності. Іншим вихідним положенням стало те, що аналіз репрезентацій вимагає врахування загального контексту взаємодії індивіда з дійсністю, оскільки пізнання дійсності є генетично і онтично вкоріненим у цілісний процес людської життєдіяльності.

У *другому розділі* дисертації наведено аналіз процесів формування репрезентацій на основі становлення індивідуальної думки про певний об'єкт, визначено роль вербального опосередкування в процесах формування та функціонування репрезентацій, представлено теоретичну модель процесів формування та функціонування репрезентацій дійсності. Обґрунтовуючи свою теоретичну модель, авторка спирається на теорію евристик, теорію дуальних процесів, теорію вкорінених когніцій, дані нейрофізіологічних і психосемантичних досліджень. Синтезуючи ці напрацювання, вона доходить висновку, що в основі формування репрезентацій лежать інтуїтивно задані пошукові гіпотези (сенси), які функціонують як антиципації стосовно властивостей певного об'єкта і містять суб'єктивне оціночне ставлення до нього. В подальшому сенси як основа формування репрезентацій можуть проходити, а можуть і не проходити верифікацію. Авторка додає, що якщо репрезентація, яка претендує на істинність, не проходить верифікацію і спосіб її формування не є предметом рефлексії, то це призводить не лише до пізнавальних хиб, а й до суб'єктивного злиття репрезентацій дійсності і самої дійсності. Ще одним теоретичним положенням моделі є те, що характер формування, функціонування та розвитку репрезентацій залежить від модусу загальних взаємовідносин індивіда з дійсністю.

Верифікацію теоретичної моделі, а також аналіз психологічних механізмів різних символічно-опосередкованих форм репрезентації дійсності представлено у *третьому розділі*. Він відкривається визначенням сутності і аналізом психологічних механізмів феномену гри. При цьому розглядається, яким чином формування переживання як базовий зміст гри по-різному проявляється в різних типах ігор, а також як самоцінність переживання, започаткована в грі, задає

основу і вектор формування мистецької творчості. Далі визначаються психологічні механізми функціонування метафори, які дозволяють їй використовуватися в якості і поетичного, і пізнавального прийому. Та найбільше уваги у третьому розділі приділено проблемі міфу. Досліджуючи психологічні механізми, що лежать в його основі, авторка вводить поняття живого і мертвого міфу, що дозволяє їй розвести різні форми прояву цього складного феномену, а саме – як явища естетичного порядку і як викривленого уявлення про дійсність. Завершується розділ визначенням психологічних механізмів феномену смішного, в основі якого, згідно представленої концепції, лежить суб'єктивне злипання репрезентацій дійсності і самої дійсності.

У *четвертому розділі* продемонстровано можливості використання знань про формування, функціонування та розвиток репрезентацій до аналізу історичних і соціальних процесів; визначено механізми формування і функціонування соціальних норм та їх роль в процесах соціального розвитку; досліджено психологічні засади та тенденції розвитку ідеологій як репрезентацій соціальної дійсності; на прикладі Християнської цивілізації проаналізовано психологічні чинники історичного розвитку. Базуючись на результатах емпіричного дослідження, авторка доводить існування соціальних норм, раніше не описаних дослідниками, які отримали назву традиційних. Це соціальні норми, походження яких пов'язано з тенденцією сприймати звичні патерни поведінки як обов'язкові стандарти для виконання членами суспільства. Розглядаючи розвиток ідеологій як репрезентацій соціальної дійсності, авторка показує, що соціальний розвиток мислення став детермінантою для корінних суспільних трансформацій європейського суспільства. Поступове усвідомлення необхідності залучення рефлексії та логічного обґрунтування для репрезентацій дійсності визначено як базовий чинник формування і розвитку Християнської цивілізації.

У *п'ятому розділі* висвітлено особливості формування, функціонування та розвитку репрезентацій дійсності в сучасному світі; здійснено психологічний аналіз низки примітних явищ, притаманних сьогоденню. На початку розділу

проаналізовано вплив репрезентацій сучасного урбаністичного середовища на суб'єктивне самопочуття і психічне здоров'я людей. Надано пояснення, чому специфіка забудови сучасного міського простору містить ризики для соціально-психологічного благополуччя населення. У наступному параграфі розглянуто особливості формування репрезентацій комерційних продуктів унаслідок рекламного впливу. Показано, яким чином художньо-образні засоби реклами стають підґрунтям для формування репрезентацій товарів поза раціональним обґрунтуванням. Так само виявлено комплекс засобів, спрямованих обходити раціональну верифікацію при формуванні репрезентацій дійсності у реципієнта, в сучасному політичному піарі. Завершується розділ психологічним аналізом моди та її зв'язку з субкультурами та маскультом.

У *висновках* сформульовано основні теоретичні та емпіричні результати дослідження, які підтверджують вагомий внесок здобувачки в розвиток сучасної психологічної науки, та окреслено перспективи подальшого дослідження проблеми, що містять цікаві актуальні наукові напрямки.

Загалом дисертація спирається на ґрунтовний теоретичний аналіз, який стає надійною підставою для розробки оригінального дослідницького підходу і підсумовується якісними узагальнюючими висновками. Структура роботи відповідає поставленим завданням, що й дозволило авторці реалізувати свій науковий задум. Попри загальну позитивну оцінку дисертації, хотілось би висловити декілька зауважень.

1. Розгорнута анотація, яка передує тексту дисертації, передбачає більш чіткий і структурований стиль викладення.

2. Якщо у вступі до монографії наведено докладне визначення поняття репрезентації та описано його зв'язок з різними науковими традиціями, то у вступі до дисертації таке визначення дається лише побіжно і дуже стисло. Оскільки йдеться про об'єкт дослідження, то видається, що його визначенню варто було б приділити більше уваги і в тексті дисертації.

3. Емпіричне дослідження соціальних норм, представлено у підрозділі 4.1, описано надто лаконічно. Оскільки результати цього дослідження дозволили

констатувати наявність традиційних соціальних норм, раніше не зафіксованих дослідниками, то хотілось би отримати більше інформації про дизайн дослідження, вибірку і розроблену анкету.

Проте наведені дискусійні положення жодною мірою не зменшують наукової та прикладної цінності отриманих у дисертаційній роботі наукових результатів, а лише засвідчують надзвичайно високий ступінь складності досліджуваної проблематики.

З огляду на викладене вище, можна зробити загальний висновок, що дисертація «Психологія репрезентацій дійсності» є самостійною завершеною науковою працею, що становить значний внесок у розроблення сучасних проблем психологічної науки; за своїм змістом, структурою, актуальністю, оформленням, науковою новизною та практичним значенням відповідає всім вимогам, наведеним у пп. 9, 10, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами і доповненнями згідно Постанов Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., а її авторка, Жовтянська Валерія Вікторівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, доцент,

завідувач лабораторії когнітивної психології

Інституту психології імені Г.С. Костюка

НАПН України

Рудницька С. Ю.

